

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 19 – 1/2012.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/1_12/vakimo.pdf]

KIRJA-ARVIO

AVAUKSIA HÄPEÄÄN

KAINULAINEN, SIRU & PARENTE-ČAPKOVA, VIOLA (toim.) 2011: *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä*. Turku: Utukirjat, Turun yliopisto. 313 sivua.

Sinikka Vakimo

Tunteet ja niiden merkitykset kulttuurissa ja yhteiskunnassa ovat viime vuosikymmeninä olleet vilkkaan tutkimuksen kohteena. Kulttuuritieteissä tarve tunteiden uudelleen käsitteellistämiseen kytkeytyy lähinnä median ja politiikan diskurssien tunteistumiseen. Tosi-TV piehtaroi hahmojen nolaamisessa ja erityyppisissä tunteellisissa paljastuksissa ja poliittisten julkisten diskurssien tunteistumisesta löytyy helposti esimerkkejä, vaikkapa vasta käydyistä presidentinvaaleista. Niiden aikanahan ehdokkaat joutuivat tekemään – haettavan tehtävähoidon kannalta toinen toistaan tyhjänpäiväisempiä – tunteita herättäviä paljastuksia omasta elämästään. Tunteiden ja tunne-elämysten nostattaminen ja tunteiden avulla toimiminen on tullut tärkeäksi osaksi medioitunutta arkeamme.

Turun yliopiston taiteiden tutkimuksen laitoksella toteutettiin syksyllä 2008 tähän tunnetutkimuksen kenttään paikantunut luentosarja, jossa eri alojen luennoitsijat pohtivat erityisesti häpeän tunnetta omasta näkökulmastaan. Esittelemäni teos *Häpeä vähän! Kriittisiä tutkimuksia häpeästä* perustuu luentosarjan esityksiin. Se pyrkii – otsikonsa mukaisesti – avaamaan kriittisiä näkökulmia yhteen keskeisimmistä ihmisyksi-

lön ja yhteiskunnan väliseen vuorovaikutukseen kietoutuneesta tunteesta, häpeästä. Luentosarja ja kirja on toteutettu pääosin turkulaisin voimin, mutta kirjahankkeessa on mukana kirjoittajia myös muualta.

AFFEKTIIVINEN KÄÄNNE

Sekä luentosarja että *Häpeä vähän!* liikkuvat 2000-luvun taitteeseen asettuneen niin sanotun affektiivisen käänteen vanavedessä. Siis käänteen, jossa tunteita on teoretisoitu ja käsitteellistetty uudella tavalla. Kuten muitakin tieteellisiä käännteitä, myös tätä määritellään eri tieteenaloilla hieman eri tavoin. Erityisen vilkasta affektikeskustelu on ollut feministisessä tutkimuksessa, jossa tunteiden, emootioiden ja tuntemusten tutkimus on nojautunut pitkälle niin sanottuun queer-teoretisointiin. Queer-tutkimuksessa pyritään avaamaan ja purkamaan sukupuolta ja seksuaalisuutta, identiteettiä ja subjektia koskevia kategorisointeja totutusta poikkeavalla tavalla soveltaen muun muassa sellaisia kuvaavia metodisia käsitteitä kuten *toisin toistaminen*, *vastakarvaan lukeminen* ja *vikuroiva katse*. Anu Koivusen (2010, 8) mukaan affektiivinen käänne feministisessä tutkimuksessa nivoutuu tähän keskusteluun, kun se kehittää uudenlaisia tapoja ja käsitteitä, joiden avulla voidaan tarkastella subjektia ruumiillisesti paikantuneena ja relationaalisena. Myös useimmat *Häpeä vähän!*-kirjan kirjoittajat sitoutuvat tähän teoretisointiin ja keskustelevat sen keskeisten teoreetikkojen, kuten Silvan Tomkinsin, Eve Kosofsky Sedgwickin, Sara Ahmedin, Sally Muntin ja Elspeth Probyn kanssa.

Pidetty luentosarja ja kirjoittajien verrattain samankaltainen teoreettinen lähtökohta ovat yhtenäistäneet *Häpeä vähän!*-kirjaa oivallisesti rajaamatta kuitenkaan tarkasteluita liialti. Kirja koostuu johdantoartikkelin lisäksi 12 artikkelista, joiden kirjoittajista suurimman osan tausta on feministisessä kirjallisuudentutkimuksessa, joskin myös mediakulttuurin, oikeushistorian, perinteentutkimuksen ja teologian alan kirjoittajia on mukana. Kaikissa kirjoituksissa operoidaan erilaisten fiktiivisten ja ei-fiktiivisten tekstiaineistojen parissa, ja artikkeleiden kytkennät tieteenalojen tutkimustraditioihin leikkaavat hedelmällisesti toisiaan. Lukijalle avautuukin parhaimmillaan aina yhden artikkelin lukemisen jälkeen uusia, jännittäviä odotuksen horisontteja, siis eräänlaisia tulkintakonteksteja seuraavan artikkelin lukemiseen. Kirjoitukset limittyvät toisiinsa myös temaattisesti, mikä näkyy pienoisena hankaluutena jäsentää kirjoituksia keskenään; esimerkiksi ainakin seksuaalisuutta sivutaan kaikissa teoksen artikkeleissa. Teos on nyt jaettu kolmeen, väljästi toisistaan erottuvaan jaksoon. Ne ovat: 1) seksuaalisuuden ja identiteetin, 2) historiallisten, uskonnollisten ja institutionaalisten järjestelmien sekä 3) kansanrunouden ja kaunokirjallisuuden teema-alue.

Häpeä vähän! alkaa kirjan toimittajien Siru Kainulaisen ja Viola Parente-Čapkovan napakalla, mutta mainiosti häpeän laaja-alaiseen problematiikkaan johdattelevalla luvulla. Siinä lähdetään liikkeelle viihteellisen häpeän ja ihmisten kokemien omakohtaisten, traumaattistenkin häpeäkokemusten esiintuonnista ja siirrytään sosiaalisista ja kulttuurisista normeista poikkeavan häpeään sekä häpeän periytyvyyden ja jatkuvuuden kysymyksiin. Kirjoituksessa nostetaan esiin niin häpeän psykoanalyttinen tulkintatraditio kuin kansallinen, kollektiivisen mielen tulkintakontekstikin, jossa

häpeää on tarkasteltu muun muassa suomalaisten kansantautina. Häpeä voikin sekä erottaa että yhdistää kollektiivisesti, se voi tuottaa solidaarisuutta ja voimauttaa sekä luoda sosiaalisuutta ryhmien välille.

Kulttuuriset ja yhteiskunnalliset tekijät ovat keskiössä häpeän synnyssä ja tunteen uusintamisessa. Häpeä on tuottavaa ja asioihin vaikuttavaa: se saa aikaan muutoksia. Häpeää voi luonnehtia sekä kontekstisidonnaiseksi että osittain universaaliksi ilmiöksi; se on myös yksilöllinen tunne ja sosiaalisella ja kulttuurisella tasolla toimiva ilmiö.

”Häpeän vyyhti”, kuten Kainulainen ja Parente-Čapkova ilmiötä osuvasti luonnehtivat, rakentuu monista toisiinsa kietoutuneista aineksista. Heidän mukaansa kirjoituskoelman artikkeleita yhdistää näkemys siitä, että häpeä on niin monin tavoin erilaisiin tunteisiin, vuorovaikutusjärjestelmiin ja kulttuuriseen ajatteluun kietoutunut, että siitä on mahdotonta puhua sellaisenaan, erillisenä ilmiönä. Sally Muntin (2008, 7) sanoin: ”häpeän viestit ovat liian solmussa”. Erityisesti syllisydentunne kietoutuu häpeään olennaisella tavalla, kuten myös hierarkioiden, vallan, väkivallan ja samalla myös sukupuolen rakentumisen aspektit. Kainulainen ja Parente-Čapkova (s. 11) viittaavatkin osuvasti Muntin hahmotukseen häpeästä ”tarttuvana” ja ”tahmeana” tunteena, jonka kohteeseen muut, usein varsin negatiivisena koetut tunteet helposti liisteröityvät. Tähän näkemykseen myös monet kirjan kirjoittajat nojaavat tarkastelussaan.

HÄPEÄN PISTOJA

Kirjan toimittajat ovat tehneet hyvää ja huolellista työtä artikkeleiden toimittamisessa sujuvaksi ja toisiaan täydentäväksi kokonaisuudeksi. Toisaalta kirja on niin runsasaineksinen, että lukijaa paikoin hengästyttää ja mietityttää, että vähempikin olisi ehkä riittänyt. Ainakin joitakin tekstejä olisi voinut kenties lyhentää ja samalla keventää lukukokemusta. *Häpeä vähän!* -teoksen rikkaudesta johtuen tyydyn tässä lyhyessä esitelyssäni vain luonnehtimaan artikkeleiden sisältöjä.

Häpeän ja seksuaalisuuden välisiä kytköksiä tulkitaan kirjan ensimmäisessä normatiivista heteroseksuaalista järjestystä purkamaan pyrkivällä tavalla. Mikko Carlson lukee Christer Kihlmanin *Ihminen, joka järkkeyi* -teosta tunnustuskirjana ja näkee psykoanalyttisesta tulkintakehyksestä häpeän monimuotoisuuden ja ambivalenttisuuden sekä erilaista nimettyä ja nimeämätöntä häpeää kytköksissä homoseksuaaliseen identiteettikertomukseen ja haluun. Pia Livia Hekanaho taas tarkastelee *gay pride*- ja *gay shame* -aktivismiin jännitteistä kenttää häpeän politiikan analyysin suunnasta. Pornografian, häpeän ja ällötyksen välinen affektiivinen dynamiikka on Susanna Paasosen kirjoituksen kohteena. Sen rakennuspuina ovat toisaalta yksityisen ja julkisen välisen rajalla toimiva pornografia, Tomkinsin teoretisointi häpeän, halun ja kiinnostuksen toisiinsa kietoutumisesta, Sara Ahmedin häpeän tunteiden ”tahmeuden” tarkastelut sekä erilaiset ”ällötyksen” teoretisoinnit. Kirjan ensimmäisen osion tarkastelut ovat kauttaaltaan perusteellisia ja uusiin näkökulmiin virittäviä.

Kirjan toisessa osiossa siirrytään häpeän tarkasteluun erilaisissa instituutioissa ja käsitejärjestelmissä. Näistä ensimmäisessä Satu Lidman erittelee seikkaperäisesti ja sujuvasti häpeä- ja kunniarangaistuksia esimodernin rikoshistorian näkökulmasta.

Lidman käyttää aineistonaan lähinnä saksalaisia aikalaisdokumentteja ja tekee niiden avulla katsauksen sukupuolittuneen maine-kunnia-häpeä -ajattelun historiaan. Lidman korostaa tarkastelussaan häpeän ja kunnian kytkeytymistä sosiaaliseen hierarkiaan, taloudelliseen ja poliittiseen asemaan, valtaan ja sukupuoleen. Seksuaalistuneessa naiskuvassa naista arvioitiin suhteessa mieheen. Naisen kunnian vastapoolina toimivat häpeä ja siveettömyys ja kunnian menettänyt naista, ”naikkosta”, seurasi häpeä. Häntä voitiin rangaista erilaisilla häpeärangaistuksilla, joita Lidman kirjoituksessaan jännittävästi erittelee.

Häpeän tuntemuksia omassa jumalasuhteessa pohtii Teemu Ratinen oivaltavassa ja sensitiivisesti aihetta lähestyvässä kirjoituksessaan. Ratinen käyttää aineistonaan naisten hänelle kirjoittamia kirjeitä, joissa naiset ovat kuvanneet jumalasuhdettaan. Ratinen näkee lähtökohtaisesti, että uskonnollisen häpeän tunne syntyy kytköksissä tuntemuksiin jumalasuhteessa koetusta torjunnasta ja hylkäämisestä. Kuitenkin kristillinen traditio on korostanut syllisyydentunteen merkityksellisyyttä, joten sekä syllisyys että häpeän kokemukset kietoutuvat toisiinsa uskonnollisten tunteiden tarkastelussa ja problematisoivat yksilön suhdetta pyhään. Ratisen tarkastelu etenee hienosti ja teoreettisesti perustellusti häpeän tunteeseen kytkeytyneen kirkollisen vallan tarkasteluun ja siihen, kuinka häpeällä on voimaa säädellä yksilöitä erilaisiin järjestyksiin. Samalla on määritetty myös yksilön mahdollisuuksia toimia. Ratinen toteaaakin kirjoituksensa loppuksi, että syllisyys ja häpeä rakentavat aina sekä subjektiviteettia että kytkeytyvät jumalasuhteessa erilaisiin tiedon ja vallan käytäntöihin.

Toisen osion päättää Elina Oinaksen ansiokas tarkastelu häpeän ja ruumiillisuuden kytkennoistä kuukautisiin liittyvien muisteluiden valossa. Hän esittää neljä erilaista näkökulmaa ruumiilliseen häpeään, joista yhdessä, performatiivisen ruumiillisuuden näkökulmassa, tulee esiin myös toisin tekemisen ja siten häpeän vastustamisen elementti. Kirjan kolmannen osion avaa kansanrunostoa häpeän perspektiivistä tarkasteleva Tarja Kupiainen. Hänen oivallisessa kirjoituksessaan pohditaan ”Sisaren turmelus”-runon ja sen inestiteeman sukupuolittumista ja paikantumista häpeän, syllisyyden ja kunnian menetyksen sekä tiedon merkityskenttiin. Runon maskuliininen eetos tarjoaa inestiseen aktiin osallistuneelle toimijamiehelle toivon selviytymisestä (pako), kun taas aktin toinen osapuoli, nainen, jätetään Kupiaisen tulkinnan mukaan kantamaan vastuu tapahtuneesta.

Suomalaiskansallisen sivistyksen arvostamisen – ja sen kääntöpuolena kouluttamattomuuden häpeän – kehykseen paikantuu Lea Rojolan mainio tarkastelu häpeän rakentumisista suomalaisessa klassikkokirjallisuudessa. Rojola lähtee liikkeelle *Seitsemän Veljestä* -teoksen häpeärangaistuksista, joiden keskeisidean hän näkee siirtyneen myös uudempaan kirjallisuuteen varsinkin niin sanotussa nousukkaan häpeän teemassa. Päivi Lappalainen taas tarttuu Sofi Oksasen *Pubdistus*-romaniin. Hän seuraa jännittävällä tavalla, miten miesten väkivallan tuottama (ruumiillinen) häpeä kiertyy teoksen molempien uhrien identiteettiin, ja miten se ”tarttuu” muihin tuntemuksiin, kuten syllisyyteen, itseinhon ja (miehisen väkivallan) pelkoon. Sekä Rojolan että Lappalaisen tulkinnat ovat vakuuttavia ja ne ohjaavat katsomaan itseämme ja kulttuuriamme uusista näkökulmista.

Kirjan loppuosion kahdessa artikkelissa tarkastellaan monessa mielessä tärkeän

ihmissuhteen, äiti–tytär-suhteen häpeän problematiikkaa naiskirjallisuudessa. Kummatkin käsittelevät aihetta eri näkökulmista ja erilaisen kirjallisen kulttuuritradition tulkintaan pohjautuen. Viola Parente-Čapkovan fokuksessa on kolmen merkittävän suomalaisen naiskirjailijan 1990-luvulla julkaistut romaanit, kun taas Elina Valovirta tulkitsee afro-karibialais-amerikkalaista naiskirjallisuutta. Parente-Čapkovan luenta kolmesta tytär-näkökulmaisesta romaanista nostaa hienosti esiin äiti–tytär-suhteen ambivalenttia affekti-problematiikkaa. Se sisältää muun muassa erontekoon, kapinaan ja samaistumiseen liittyvät perustavanlaatuiset kysymykset ja oman äidin häpeämisen ja tämän tunteen häpeämisen kokemukset sekä häpeän sidoksisuuden valtaan, voimaan ja kunniaan – ja kääntöpuolena vihaan ja raivoon. Lisäksi häpeä näyttäytyy myös positiivisesti vaikuttavana voimana. Elina Valovirta taas perustaa tulkintansa seksuaalisen häpeän tematiikkaan kiertyvästä naiskirjallisuudesta ”tunteiden tarttumisen” teoriaan. Hän kuitenkin suuntaa katseensa kiinnostavasti myös tekstin ja sen lukijan väliseen tunteiden tarttumisen näkökulmaan, josta hän tarkastelee häpeän feminististä luentaa tarkastelemiensa teosten äiti–tytär-suhteessa.

Häpeä vähän! -kirja on moninaisuudessaan innostava ja kiehtova kokemus ja tarjoaa hyvän, mutta paikoin lukijalta aika paljon vaativan johdattelun feministisen affekti-teorian tulkintamahdollisuuksiin erilaisissa kulttuurisissa tekstiaineistoissa. Kaikkea affektiteoriassa ei toki vielä ole hyödynnetty, mutta tämän kirjan lukemisesta matkaa eteenpäin on hyvä jatkaa.

KIRJALLISUUS

KOIVUNEN, ANU 2010: *An Affective Turn? Reimagining the Subject of Feminist Theory.* – Liljeström, Marianne & Paasonen, Susanna (toim.), *Working with Affect in Feminist Readings: Disturbing Differences.* London: Routledge.

MUNT, SALLY 2008: *Queer Attachments: The Cultural Politics of Shame.* Aldershot: Ashgate.

Filosofian tohtori Sinikka Vakimo on perinteentutkimuksen yliopistonlehtori, joka hoitaa sukupuolentutkimuksen professuuria Itä-Suomen yliopistossa, Joensuun kampuksella.